

Efekty zahraničnej pomoci na zníženie regionálnych disparít: Prípady tranzitívnych, rozvíjajúcich sa a rozvojových ekonomík¹

Menbere WORKIE TIRUNEH*

Analyzing the Effects of Foreign Aid on Alleviating Regional Disparity: The Case of Transition, Developing and Emerging Economies

Abstract

This paper looks at the effects of foreign aid on alleviating regional (cross-country) income disparity. While foreign aid is designed to help countries finance the gaps between savings and investment, the results so far seem to indicate that foreign aid has not played any major role to generate accelerated economic growth and a subsequent relief in regional disparity. Nonetheless, there are cross-country and cross-regional differences when it comes to effective use of foreign aid. In this respect, while the data for emerging economies reveal some positive effects for regional growth, for most of the developing regions, foreign aid contributed little to change not only trends in regional disparity but also the overall economic landscape of the countries under investigation.

Keywords: *foreign aid, economic growth, regional disparity, panel data*

JEL Classification: C13, C23

Úvod

Jedna z najviac pertraktovaných otázok ekonomických analýz je spojená s hľadáním dôvodov disproporcionálneho vývoja – tak z pohľadu ekonomického rastu, ako aj z aspektu celkovej životnej úrovne – pretrvávajúceho v jednotlivých regiónoch sveta. Takáto dlhodobá disparita medzi regiónmi či krajinami v rámci

* Menbere WORKIE TIRUNEH, Ekonomický ústav SAV, Šanová 56, 811 05 Bratislava 1; Vysoká škola manažmentu/City University of Seattle, Panónska 17, 851 04 Bratislava 5; e-mail: menbere.workie@savba.sk; mworkie@cityu.eu

¹ Tento príspevok je súčasťou riešenia projektu *Analýza regionálnych disparít SR a prognóza budúceho vývoja* a je podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0649-07

regiónov je o to závažnejšia, že i napriek neustálej snahe medzinárodného spoločenstva poskytovať rozvojovú pomoc, najmä rozvojovým, rozvíjajúcim sa a tranzitívnym krajinám, výsledné efekty týchto prostriedkov nie sú dostatočné. Ukazuje sa, že problém s regionálnou disparitou nie je len fenoménom tradičných rozvojových regiónov, ale aj mnohých tranzitívnych, ba dokonca i niektorých vyspelých krajín. V kontexte súčasnej globálnej finančnej a hospodárskej krízy sa očakáva, že situácia sa bude naďalej zhoršovať, aj keď niektoré krajiny majú určitú nádej na zmenu k lepšiemu. Práve preto je dôležitý záujem tak poskytovateľov zahraničnej pomoci vrátane Európskej únie, ako aj vlád tranzitívnych, rozvíjajúcich sa a rozvojových krajín o skúmanie nielen samotných príčin regionálnych disparít, ale aj efektov poskytovania finančných prostriedkov.

Cieľom tohto príspevku je poukázať na kauzalitu medzi rozvojovou pomocou a ekonomickým rastom (predovšetkým z aspektu konvergencie) vo vybraných tranzitívnych (rozvíjajúcich sa) a rozvojových krajinách či regiónoch. Z aspektu empirickej metodológie budeme vychádzať z panelových údajov (vrátane náhodných a fixných efektov), ktoré sú považované za jednu z najspôľahlivejších metodológií empirického výskumu. Táto metodológia je fundamentálne dôležitá najmä z toho dôvodu, že tranzitívne a rozvojové krajiny sú i napriek spoločnému menovateľu, ktorým je nízka životná úroveň, odlišné z hľadiska ich geografickej polohy, geopolitického a strategického významu, koloniálnej minulosti a prírodného bohatstva, inštitucionálnych parametrov, ktoré determinujú tak výšku zahraničnej pomoci, ako aj mieru efektívneho využitia týchto zdrojov na zníženie regionálnych disparít.

1. Príčiny a formy prílevu zahraničného kapitálu do rozvojových krajín

Hoci pojem zahraničnej zadlženosti je jednoznačný, koncept medzinárodnej pomoci (medzinárodnej rozvojovej pomoci) je o čosi komplikovanejší. Podľa koncepcie OECD je rozvojová pomoc definovaná nasledovne (Ravi, 2003):

- je to pomoc, ktorú poskytuje oficiálny orgán cudzieho štátu či organizácie,
- cieľom poskytnutých prostriedkov je zlepšenie ekonomického rozvoja a blahobytu obyvateľov prijímajúcej krajiny,
- pomoc má koncesionálny charakter (úvery s grantom aspoň 25 % poskytnutého úveru).

Ešte dôležitejšou otázkou je hľadanie dôvodov, prečo sú rozvojové krajiny zadlžené a odkázané na zahraničnú pomoc; prečo prevažná väčšina krajín rozvojového sveta, najmä krajiny subsaharskej Afriky (SSA), nedokázali a nedokážu vygenerovať zahraničný kapitál v podobe priamych zahraničných investícií (PZI) a portfóliových investícií, ktoré sú považované za lepšie zdroje financovania než

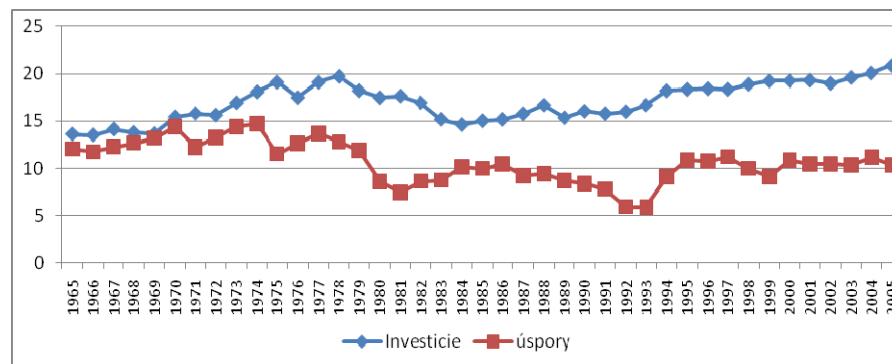
pomoc zo zahraničia zvyšujúca dlh prijímajúcich krajín. V ďalšej časti príspevku v stručnosti priblížime niektoré príčiny prílevu zahraničného kapitálu do tranzitívnych a rozvojových regiónov.

1.1. Medzera medzi úsporami a investíciami (spotrebou)

Jeden z kardinálnych dôvodov, prečo sú tranzitívne, rozvíjajúce sa či rozvojové regióny nútené hľadať zdroje v zahraničí, úzko súvisí s výrazným nedostatkom úspor na financovanie domácich investícií, predovšetkým preto, lebo spomínané regióny nemajú dostatočné príjmy. Medzery medzi domácimi úsporami a investíciami tieto regióny preto kryjú príjmami zo zahraničia. Z grafov 1 a 2 je evidentné, že tranzitívne a rozvojové regióny zaznamenali dlhodobú medzeru medzi domácimi úsporami a investíciami.

Graf 1

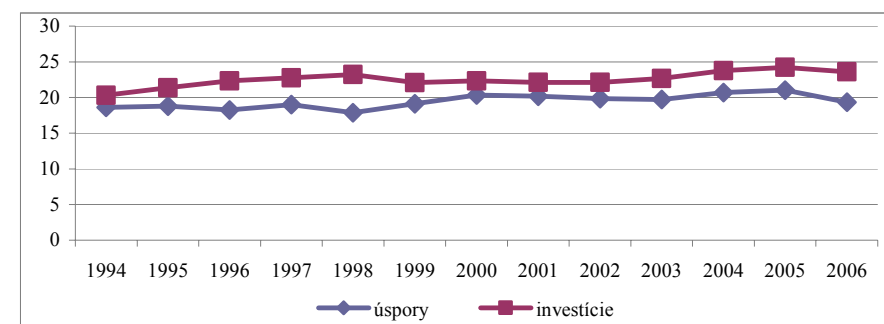
Miera investícií a úspor (% HDP) v najzadlženejších chudobných ekonomikách

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Svetovej banky (2007).

Graf 2

Miera investícií a úspor (% HDP) v tranzitívnych ekonomikách

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Svetovej banky (2008).

Uvedenú nerovnováhu je možné zachytiť pomocou klasického modelu národných účtov, ktorý má tvar

$$Y = C + I + G + (X + M) \quad (1)$$

Ak predpokladáme, že príjem, ktorý sa nespotrebuje, použije sa na úspory, potom úspory (S) = disponibilný príjem (Y_d) – spotreba (C). Po úprave dostaneme nasledujúci vzťah medzi vonkajšou nerovnováhou a domácou nerovnováhou:

$$(S - I) + (T - G) = (X - M) \quad (2)$$

kde

- ($S - I$) – medzera medzi domácimi úsporami a domácimi investíciami privátneho sektora,
- ($T - G$) – medzera medzi príjmami a výdavkami štátu (finančný gap, resp. medzera),
- ($S - M$) – medzera medzi exportom a importom, čiže vonkajšia (ne)rovnováha.

Z rovnice (2) vyplýva, že krajiny sa dostanú do vonkajšej nerovnováhy buď preto, lebo úspory privátneho sektora sú nižšie ako investície (čo je lepší prípad), alebo spotreba je vyššia ako úspory (čo je horší prípad), resp. vládny sektor má vyššie výdavky ako príjmy, predovšetkým z daní.² Pravda, s vonkajšou nerovnováhou zápasia nielen rozvojové ekonomiky, ale aj vyspelé krajiny. Napríklad v súčasnosti sme svedkami značných nerovnováh ekonomiky USA, ktorá zaznamenáva deficit bežného účtu platobnej bilancie na úrovni takmer 6 % HDP, ktorý čiastočne doviedol nielen USA, ale aj ostatný svet do recesie. Rozvojové ekonomiky sa však zásadne odlišujú od rozvinutých ekonomík, a to prinajmenšom vo dvoch aspektoch. Prvá odlišnosť je v charaktere, rozsahu a časových dimenziách nerovnováhy, keď rozvojové ekonomiky, na rozdiel od rozvinutých ekonomík, sú výrazne chudobnejšie a medzera medzi úsporami a investíciami má dlhodobý charakter. Druhý aspekt odlišnosti spočíva v spôsobe financovania vzniknutých nerovnováh, ktorý je v prípade rozvojových ekonomík veľmi zdĺhavý a náročný.

Vo všeobecnosti platí, že keď sa krajina dostane do nerovnováhy platobnej bilancie, má k dispozícii nasledujúce možnosti:

- *Depreciovať národnú menu* – za podmienky splnenia Marshallovho-Lernerovho kritéria môže dochádzať k zvýšeniu objemu exportu a zníženiu objemu importu, a tým k zlepšeniu bežného účtu platobnej bilancie.

- *Zvýšiť domáce krátkodobé úrokové sadzby*, čo môže (za predpokladu relatívne vysokej mobility kapitálu) prilákať zahraničný kapitál a tým by sa zlepšil kapitálový účet platobnej bilancie. Vysoká krátkodobá úroková sadzba môže za normálnych okolností tiež znamenať pokles odlevu kapitálu. V tomto kontexte

² Teória životného cyklu o úsporách vychádza zo sklonu k preferenciám, pokiaľ ide o súčasnú, resp. budúcu spotrebu, pričom v chudobných krajinách s krátkou dĺžkou života je vyššia preferencia spotreby v súčasnosti oproti budúcnosti, čo obmedzuje súčasné investície.

vyspelé ekonomiky dokážu kryť svoj deficit bežného účtu platobnej bilancie prebytkom kapitálového účtu. Spôsob prílevu kapitálu je tiež rozdielny. V rozvinutých a rozvíjajúcich sa ekonomikách dominujú PZI a portfóliové investície, avšak pre rozvojové ekonomiky sú typické iba úvery a zahraničná pomoc, keďže nemajú rozvinuté kapitálové trhy a v očiach zahraničných investorov nie sú dôveryhodné.

- A napokon, deficit je možné kryť obchodnými úvermi, úvermi z multilaterálnych a bilaterálnych zdrojov, resp. čerpaním rezerv z MMF (tzv. veriteľ poslednej inštancie).

Pre mnohé tranzitívne, rozvíjajúce sa a rozvojové ekonomiky, ktoré nemajú rozvinutý kapitálový trh, sú dominantnou formou financovania deficitu bežného účtu práve prostriedky získané z úverov a zo zahraničnej pomoci. Z tabuľky 1 je možné vidieť komparatívnu nevýhodu krajín afrického kontinentu, pokiaľ ide o PZI: podiel tohto regiónu predstavoval iba 1,8 % PZI sveta v rokoch 1993 – 1998 a 2,8 % v roku 2004, čo je neporovnateľne nižší podiel tak vzhľadom na priemer rozvojových krajín, ako aj vzhľadom na jednotlivé krajiny rozvojových a rozvíjajúcich sa regiónov. Práve preto získanie finančných zdrojov zo zahraničia prostredníctvom zahraničných úverov a pomoci zostáva najvýznamnejším zdrojom financovania domácich investícií a spotreby. Na rozdiel od tradičných rozvojových regiónov, tranzitívne ekonomiky, medzi ktoré patrí aj Slovenská republika, zaznamenali za posledné roky významný prílev PZI, ktoré sa použili nielen na financovanie deficitu bežného účtu, ale aj na ďalšiu dynamizáciu celej ekonomiky.

T a b u ľ k a 1

Podiel regiónov na PZI sveta (%)

Región	1993 – 1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Rozvojové ekonomiky	34.58	21.29	18.13	26.37	21.71	26.29	35.98
Afrika	1.77	1.09	0.69	2.42	1.82	2.85	2.79
Latinská Amerika a karibská oblasť	11.92	9.94	6.98	10.79	7.05	7.41	10.42
Ázia a Oceánia	20.89	10.26	10.45	13.16	12.85	16.03	22.77
Ázia	20.76	10.22	10.43	13.15	12.85	16.01	22.76
Západná Ázia	0.87	0.17	0.27	0.86	0.8	1.03	1.51
Východná Ázia	12.85	7.08	8.32	9.53	9.4	11.4	16.2
Čína	9.58	3.69	2.91	5.68	7.36	8.46	9.35
Južná Ázia	0.72	0.28	0.22	0.5	0.63	0.84	1.08
Juhovýchodná Ázia	6.3	2.68	1.62	2.28	2.02	2.75	3.97
Oceánia	0.1	0.04	0.02	0.01	0.0	0.02	0.02
Juhovýchodná Ázia a SNŠ	1.64	0.96	0.65	1.43	1.79	3.81	5.38
Juhovýchodná Európa	0.4	0.34	0.26	0.54	0.53	1.33	1.67
SNŠ	1.24	0.01	0.39	0.88	1.26	2.48	3.72

Prameň: UNCTAD World Investment Report (2005), s. 2.

1.2. Nedostatok medzinárodných rezerv

Medzi najvýznamnejšie a pretrvávajúce problémy mnohých rozvojových ekonomík patrí nedostatok medzinárodných rezerv, ktoré sú nevyhnutné na financovanie importu komodít (energií, hnojív a technológií) potrebných pre exportný sektor. Nedostatok je spôsobený najmä tým, že exportný sektor rozvojových krajín závisí od exportu primárnych komodít, ktoré nevygenerujú dostatočnú zásobu medzinárodných rezerv. Navyše, mnohé rozvojové ekonomiky nemajú konvertibilné (voľne vymeniteľné) národné meny, a teda ani vysoké domáce úspory negarantujú želanú úroveň investícií. Práve preto sú domáce úspory v rozvojových ekonomikách zvyčajne považované za nutnú (podmienku prvého rádu), ale nie postačujúcu podmienku (podmienku druhého rádu) zvýšenia domácich investícií.

1.3. Iné interné a externé faktory

Problémy mnohých rozvojových ekonomík v nadväznosti na vonkajšie nerovnováhy nesúvisia iba s medzerou medzi domácimi úsporami a domácimi investíciami, ale aj s ďalšími závažnými problémami – s poklesom *terms of trade* (*výmenné relácie*), najmä v 80. a 90. rokoch minulého storočia, keď došlo k poklesu príjmov z exportu i napriek nárastu jeho objemu. Navyše, väčšina týchto krajín nemá priaznivú politickú klímu, miera korupcie³ je v nich vysoká a uplatňuje sa represívna hospodárska politika, a tak za týchto okolností nielenže privátny zahraničný kapitál do týchto ekonomík neprichádzal, ale naopak, dochádzalo k jeho úniku z týchto krajín.⁴ V neposlednom rade tu zohrali kľúčovú úlohu iné, externé faktory vrátane zhoršenia podmienok poskytovania úverov (vysoké úrokové sadzby, skrátenie lehoty nielen na odkladanie splatnosti, ale aj na grantovej časti z dlhu), najmä zo strany privátnych veriteľov, kde k rapidnému zhoršeniu došlo už na začiatku 80. rokov a takáto situácia pokračovala až do odpustenia dlhov, kde došlo v roku 1995 k zásadnému zlomu, pokiaľ ide o zníženie, resp. úplné vymazanie dlhu niektorým krajinám za určitých podmienok.⁵

³ Bývalý prezident Zairu bol podozrivý z toho, že krajinu takmer 10 rokov držal v zadlženosti, pričom v roku 1982 vonkajší dlh dosiahol úroveň 4 miliardy USD. Zaujímavé však je, že Mobutu a jeho klan disponovali v zahraničí v rovnakom čase majetkom v hodnote okolo 6 miliárd USD (Erbe, 1985, s. 268).

⁴ V tomto smere štúdia SB poukazuje na to, že len v roku 1990 únik privátneho kapitálu zo SSA predstavoval 39 % privátneho majetku regiónu, čo je výrazne vyšší podiel než priemerný únik kapitálu z rozvojových krajín, ktorý bol v tomto istom roku na úrovni 14 % (Collier a Gunning, 1997, s. 7).

⁵ V tom čase vznikol populárny humor, ktorý charakterizoval privátnych veriteľov ako „dáždnik, ktorý si človek môže požičať v čase slnka, ale musí ho vrátiť v momente, keď začína pršať“.

2. Vplyv zahraničnej rozvojovej pomoci na ekonomický rast: teoretické a empirické úvahy

Prílev zahraničného kapitálu do rozvojových krajín je jednou z najkontroverzejších otázok ekonomických analýz v priebehu posledných štyroch dekád. Obavy z neefektívneho využitia rozvojovej pomoci majú nielen medzinárodné finančné inštitúcie, ale aj poskytovatelia týchto zdrojov, a v niektorých prípadoch dokonca aj samotní prijímatelia.

Z hľadiska ekonomickej teórie vychádzal najväčší impulz na poskytovanie zahraničného kapitálu do krajín, ktoré zápasia s deficitom finančných zdrojov, najmä z teórie tzv. *Big Push*, čiže veľkorysý prísun zdrojov (Rosenstein-Rodan, 1943). Táto teória vychádza z predpokladu, že chudobné krajiny sú chudobnými najmä preto, lebo sa nachádzajú v začarovanom kruhu chudoby, a jediný spôsob, ako tieto krajiny dostať z tohto kruhu, je masívny prílev rozvojovej pomoci, ktorá vedie k zvýšeniu investícií a následnému ekonomickému rastu (SB, 2002; Easterly, 2005 a i.).

Tento prístup sa zakladal hlavne na tzv. modeli dvojitej medzery (*two-gap model*) (Chenery a Strout, 1966), poukazujúcom na tri kanály, pomocou ktorých sa rozvojová pomoc môže premietnuť do ekonomického rastu. Prvým kanálom je zníženie (krytie) medzery medzi úsporami a investíciami pomocou rozvojovej pomoci. Druhý prínos by mal spočívať vo zvyšovaní objemu medzinárodných rezerv, keďže táto pomoc prichádza do rozvojových krajín v cudzích menách. To je veľmi dôležité, pretože, ako sme už spomenuli, rozvojové ekonomiky nedisponujú voľne konvertibilnými národnými menami a ich príjmy z exportu nepostačujú na financovanie importu tovarov a služieb. Tretí dôležitý kanál efektívnosti týchto zdrojov by mal viesť cez fiškálnu politiku, keďže vysoká úroveň rozvojovej pomoci môže znamenať nižšie daňové zaťaženie tak podnikateľského sektora, ako aj domácností. V podobnom duchu je tzv. model trojitej medzery (*three-gap model*), rozvíjaný Bachom (1990), ktorý poukazuje na efekty rozvojovej pomoci pre ekonomický rast, najmä prostredníctvom fiškálnej politiky.

Z týchto, ale aj ďalších dôvodov bola teória *Big Push* v plnej miere aplikovaná po skončení druhej svetovej vojny v 40. a 50. rokoch minulého storočia, keď vojnou zničená Európa využila masívnu finančnú podporu v podobe Marshallovoho plánu. Jeho primárnym cieľom bolo práve krytie medzery medzi úsporami a investíciami v týchto ekonomikách a tým splnenie úlohy komplementárnosti domácich zdrojov (vyplnenie finančnej medzery – *financial gap*).

Situácia v 60. a 70. rokoch bola podstatne odlišná, pričom rozvojová pomoc sa sústredila najmä na dosiahnutie vyššieho ekonomického rastu a zníženie chudoby v rozvojových krajinách. Avšak v 80. rokoch, keď došlo k vzniku hlbokej vonkajšej nerovnováhy v chudobných krajinách (najmä v dôsledku dlhovej krízy),

rozvojová pomoc mala za cieľ výlučne zníženie absolútnej chudoby (Pauhofová, Sivák a Staněk, 2007). Divergencia a marginalizácia chudobných krajín sa dostali do takej alarmujúcej fázy, že OSN v roku 2000 deklarovala *Rozvojové ciele nového milénia* (Millenium Development Goals – MDGs), ktorými sa medzinárodné spoločenstvo zaviazalo zvýšiť pomoc pri znížení globálnej chudoby o polovicu do roku 2015 oproti jej úrovni v roku 1990.

2.1. Teoretické východiská

Pokiaľ ide o teoretický rámec v súvislosti s prínosmi zahraničnej pomoci, ten je založený predovšetkým na rastovom modeli Haroda a Domara, známeho ako Harodov-Domarov (H-D) model ekonomického rastu, ktorý bol a ešte stále je najviac používaným rastovým modelom modernej doby. Svetová banka používa tento model od 60. rokov minulého storočia. Avšak úloha rozvojovej pomoci v procese ekonomického rastu je súčasťou úvahy (s určitou modifikáciou) aj v Solowovom-Swanovom rastovom modeli.

Hoci pôvodným cieľom H-D modelu bolo vysvetliť vzťah medzi ekonomickým rastom a nezamestnanosťou v rozvinutých ekonomikách, neskôr bol v plnom rozsahu použitý na meranie efektívnosti akumulácie kapitálu (investícií) v procese ekonomického rastu najmä vo vzťahu k rozvojovým krajinám, čím sa H-D model stal najviac používaným rastovým modelom (Easterly, 2005). Základné predpoklady H-D modelu možno načrtnúť takto (Harrod, 1939; Domar, 1946; Lisý, 2005):

- Kapitálové statky a práca sú v produkčnom procese použité vo fixnej proporcii. K substitúcii práce kapitálom alebo naopak môže dochádzať iba posunutím produkčnej funkcie.
- Pomer kapitálu k outputu je konštantný.
- Zároveň aj pomer práce k outputu je konštantný.
- Na rozdiel od neoklasického modelu ekonomického rastu, H-D model nepredpokladá pokles marginálnej investície.

V takomto chápaní nám tento model dáva obraz o ekonomickom raste z dvoch aspektov:

Daná ekonomika musí najprv určiť želanú mieru ekonomického rastu a následne hľadať potrebné zdroje na jeho dosiahnutie, alebo najskôr určiť mieru úspor (investícií) a následne prispôsobiť ekonomický rast. Fundamentálne poslanstvo tohto modelu je nasledovné: treba usporiť čo najviac, uskutočniť produktívne investície a ekonomický rast je garantovaný.

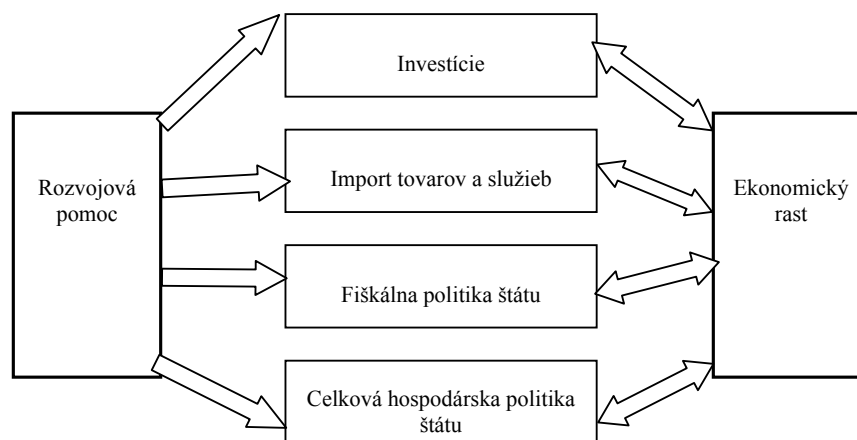
Rozvojová pomoc má rovnako dôležitú úlohu aj v kontexte neoklasického rastového modelu (Solowov-Swanov model), ale kardinálny rozdiel medzi oboma prístupmi spočíva v predpokladoch. Ako sme už spomenuli, H-D model

predpokladá prínos rozvojovej pomoci 1 : 1 vo vzťahu k investíciám, avšak v neoklasickom modeli (Solow-Swan) sa predpokladá klesajúci výnos z marginálnej investície a rozvojová pomoc nemá priamy vplyv na ekonomický rast, ale nepriamy vplyv výlučne prostredníctvom investícií.⁶

Základnou otázkou zostáva hľadanie transmisného mechanizmu, prostredníctvom ktorého sa rozvojová pomoc môže premetnúť do investícií, resp. priamo do ekonomického rastu (schéma 1).

S c h é m a 1

Transmisný mechanizmus rozvojovej pomoci a ekonomický rast

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Morrissey et al. (2005).

Schéma znázorňuje, akými kanálmi sa finančné prostriedky môžu transformovať na ekonomický rast v rozvojových ekonomikách. Zo schémy je evidentné, že pokiaľ finančné prostriedky budú vynaložené na produktívne výdavky (efektívne použitie), ktoré závisia od typu hospodárskej politiky prijímajúcej strany, vplyv rozvojovej pomoci môže viesť k zvýšeniu investícií, ktoré sa premetnú do ekonomického rastu. Druhý mechanizmus transmisie rozvojovej pomoci na ekonomický rast prebieha prostredníctvom financovania importu tovarov a služieb, ktoré sú nevyhnutné na výrobu exportného sektora. Avšak ak sa rozvojová pomoc stane voľne použiteľnou (*fungible*), dôjde k odklonu od pôvodných zámerov jej použitia a prostriedky budú alokované na bežné výdavky; ich prínos bude, samozrejme, limitovaný. Práve takéto formy použitia finančných zdrojov, ktoré hraničia s morálnym hazardom (zlyhaním prijímajúcich strán),

⁶ V kontexte konvergenie, pretože chudobné krajiny sú ďaleko od vlastných rovnovážnych bodov (*steady state*), dodatočné investície aj vo forme rozvojovej pomoci môžu akcelerovať prechod k *steady state* (Solow, 1956).

môžu viesť k rezignácii, resp. k narastajúcej ľahostajnosti zo strany darcov. Napríklad dlhodobá neefektívnosť zahraničného kapitálu v niektorých prípadoch viedla k tzv. vyčerpanosti darcov (*debt fatigue*), čiže k rezignácii poskytovateľov zo sklamaní, že finančné prostriedky nepriniesli očakávaný efekt a celý proces poskytnutia rozvojovej pomoci je zdĺhavý. Preto sa v súčasnosti volá po mikroúveroch a financovaní projektov, ktoré sa zdajú byť účinnejšie než financovanie na makroúrovni. Tomuto javu sa v literatúre o ekonomickom raste hovorí *makro-mikro dilemma*.

Množstvo štúdií poukazuje na to, že miera efektívnosti rozvojovej pomoci závisí od toho, do akej miery boli takto získané finančné zdroje použité produktívne, ale aj od spôsobu a kritérií poskytovania samotnej pomoci. Empirické výskumy poukazujú na to, že rozvojová pomoc nie je poskytovaná krajinám, ktoré sú na ňu skutočne odkázané, ale skôr na základe geopolitickej a strategickej dôležitosti a koloniálnej minulosti prijímateľov. V tomto smere Alesina a Dollar (1998) na základe údajov z rokov 1970 – 1994 zistili nasledujúce skutočnosti:

- Z pohľadu poskytovateľov rozvojovej pomoci nie je dôležité, či prijímajúca krajina je chudobná, demokratická alebo otvorená, ale skôr do akej miery je strategickejšia. Doterajšia prax však poukazuje na to, že Egypt a Izrael dostávajú o 200 % a 450 % (v uvedenom poradí) viac zahraničnej pomoci ako ostatné krajiny, pričom ani jedna z týchto krajín nepatrí medzi najchudobnejšie krajiny sveta.

- Niektoré krajiny (napr. Japonsko) berú pri poskytovaní zahraničnej pomoci do úvahy hlasovanie krajín na pôde OSN. V nadväznosti na to práve Japonsko poskytuje o 200 % viac pomoci tým krajinám, ktoré hlasujú v OSN v prospech národných záujmov Japonska.

- Iné krajiny vrátane Francúzska, Austrálie, Španielska zohľadňujú pri poskytovaní bilaterálnej pomoci koloniálnu minulosť príjemcov. Napríklad Francúzsko poskytuje svojim bývalým kolóniám o takmer 78 %, Španielsko o 57 % a Austrália o takmer 57 % viac bilaterálnej pomoci v porovnaní s krajinami, ktoré nemali koloniálny status voči spomínaným štátom.

- V neposlednom rade je to skutočnosť, že rozvojová pomoc krajinám, ktoré majú relatívne vyššiu úroveň demokracie, je nedostatočná. Krajiny, ktoré sú považované za demokratické, dostávajú iba o 40 % viac prostriedkov ako tie krajiny, ktoré nie sú považované za demokratické.

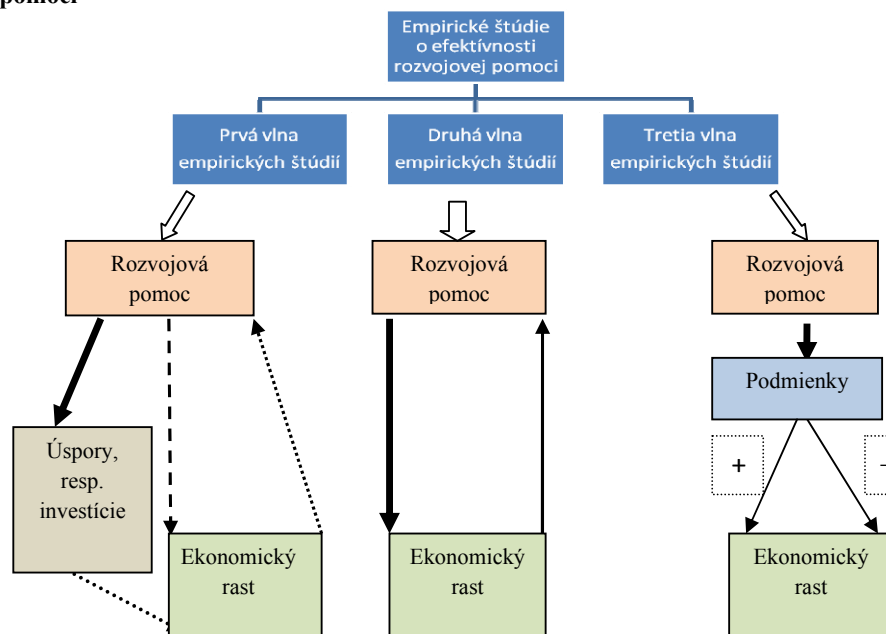
2.2. Empirické zistenia

Pokiaľ ide o empirické dôkazy efektívnosti zahraničnej pomoci na podporu ekonomického rastu, tie sa uskutočnili z troch aspektov (schéma 2). Prvá vlna empirických analýz bola sústredená na skúmanie vplyvu rozvojovej pomoci na akumuláciu kapitálu, čiže investícií. Druhá vlna štúdií bola založená na skúmaní

efektívnosti rozvojovej pomoci na ekonomický rast a tretia vlna sa opierała o vplyv rozvojovej pomoci na ekonomický rast a investície s dôrazom na úlohu hospodárskej politiky.

S c h é m a 2

Vlny empirických analýz zameraných na kvantifikáciu efektívnosti rozvojovej pomoci

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Caprieol (2004).

Pravda, empirické analýzy ohľadom úlohy rozvojovej pomoci vo vzťahu k ekonomickému rastu v rozvojových krajinách prinášajú rôznorodé výsledky z viacerých dôvodov – vrátane počtu krajín, ktoré boli zahrnuté do modelu, časového horizontu, kontrolných premenných zahrnutých do modelov, ako aj druhu empirických modelov použitých na zistenie týchto vzťahov. Z tohto pohľadu môžu byť empirické štúdie zoradené do troch skupín.

Do prvej vlny empirických štúdií (známej ako prvá generácia empirických analýz) patrí práca Rosensteina a Rodana (1961), ktorá na základe aplikácie H-D rastového modelu poukazuje na koreláciu medzi rozvojovou pomocou a investíciami vo vybraných krajinách, ktorá bola takmer 1 : 1. Avšak neskoršie práce poukazujú na limity týchto výsledkov, čo viedlo k mnohonásobnej modifikácii tohto prístupu. V tomto smere najuznávanejšou (zároveň aj druhou generáciou empirickej analýzy) bola práca kolektívu autorov Mosley, Hudson a Harrel

(1987) s podporou SB a MMF, ktorá poukázala na zlyhanie rozvojovej pomoci z pohľadu zvyšovania investícií a ekonomického rastu v prijímajúcich krajinách. Autori pritom za najzávažnejšie dôvody považujú fenomén tzv. presmerovania pomoci na iné (spravidla menej produktívne) účely, než boli určené pri poskytovaní pomoci (*debt fungibility*) (Lahiri et al., 2004). Pretrvávajúci problém s *debt fungibility* viedol neskôr k tzv. *aid fatigue* a rozvojová pomoc dostala podobu tzv. *dilemy samaritánov*.

Boone (1996) na základe údajov za 117 krajín za obdobie 1970 – 1990 tiež poukázal na neefektívnosť rozvojovej pomoci pre ekonomický rast. Podobne ako Alesina a Dollar, jeho práca konštatuje, že zahraničná pomoc nepomôže akcelerovať ekonomický rast z troch dôvodov: po prvé, zahraničná pomoc spravidla zvyšuje spotrebu, a nie investície a spotreba negeneruje udržateľný ekonomický rast. Po druhé, spôsob poskytnutia finančných prostriedkov nie je závislý od hospodárskej politiky, ale od strategických a pragmatických aspektov. Po tretie, rozvojová pomoc môže posilniť postavenie represívnych vlád, ktoré sú pri moci a pomocou týchto zdrojov môžu predĺžiť obdobia svojho úradovania.

Z iného uhla pohľadu štúdia MMF (2005) na základe údajov za 74 krajín za obdobie 1960 – 2000 poukazuje na to, že rozvojová pomoc nepriniesla efekty pre ekonomický rast týchto krajín z viacerých dôvodov (s. 8). Za hlavný dôvod sa považuje skutočnosť, že poskytovatelia zahraničnej pomoci sú motivovaní skôr rozsahom utrpenia rozvojových krajín, čiže čím nižší ekonomický rast a nižšia životná úroveň, tým vyššie sú sympatie k tej-ktorej krajine, z čoho vyplýva, že existuje negatívna kauzalita medzi zahraničnou pomocou a ekonomickým rastom. To je konzistentné aj s dilemou samaritánov. Z našich analýz tiež vyplýva, že medzi zahraničnou pomocou a ekonomickým rastom je negatívna korelácia (pozri grafy 7 a 8).

Pravda, vo vzťahu k predchádzajúcim záverom neexistuje jednoznačný konsenzus. Napríklad Barro (1991) zástava názor, že práve rozvojová pomoc môže zvýšiť ekonomický rast tým, že pri jej absencii by vlády mohli pristúpiť k distorčným daňovým systémom, čím by došlo k zvýšeniu daňového zaťaženia a ten by spomalil ekonomický rast. V podobnom duchu Burside a Dollar (2000) na základe údajov za 56 krajín v období 1973 – 1993 (s použitím Solowovho modifikovaného modelu ekonomického rastu) poukázali na to, že rozvojová pomoc podporí ekonomický rast, pokiaľ vlády aplikujú hospodársku politiku, ktorá je v súlade s trhovou ekonomikou a je na prospech ekonomických subjektov. Takisto Hansen a Tarp (2001), s použitím tých istých krajín z práce Burnside a Dollar (2000) a za rovnaké obdobie, avšak s odlišnými empirickými špecifikami, poukázali na to, že určitá miera rozvojovej pomoci za určitých podmienok môže zrýchliť ekonomický rast, ale že vysoká miera zahraničnej pomoci má skôr

negatívny dopad na ekonomický rast. Aj keď empirické špecifikácie tohto prístupu sú veľmi presvedčivé, autori neuvádzajú, aký rozsah zahraničnej pomoci je už taký vysoký, aby spôsobil spomalenie ekonomického rastu.

Neskôr prichádzala už tzv. tretia vlna (generácia) empirických štúdií so sofistikovanejšími alternatívnymi modelmi a údajmi a s použitím Solowovho-Swanovho ekonomického modelu, ktorý vychádza zo zákona klesajúcich výnosov marginálnej investície. Vedomie toho, že rozvojová pomoc nepriniesla v chudobných regiónoch, najmä v SSA, očakávaný efekt, viedlo k implementácii reštriktívnejších podmienok na poskytovanie zahraničnej pomoci. Práve preto v 90. rokoch minulého storočia MMF, a čiastočne aj SB začali implementovať tzv. *Washingtonský konsenzus*, ktorý vychádzal z princípu jedna politika pre všetkých (*one policy fits all*), a poskytnutie pomoci vrátane úverov chudobným krajinám bolo podmienené nastoľovaním princípov trhovej ekonomiky v praxi. Hlavným argumentom na zmenu tohto prístupu bola skutočnosť, že chudobné krajiny, najmä Afrika, sú chudobnými v dôsledku nesprávnych hospodárskych politík uplatňovaných v týchto krajinách, a preto MMF a SB začali koordinovať podmienky, na základe ktorých by sa poskytovala pomoc a úvery rozvojovým krajinám. Tieto princípy boli platné pri zdrojoch poskytnutých multilaterálnymi aj bilaterálnymi inštitúciami tak, aby sa dostali iba do krajín, ktoré uskutočnia vopred určené ekonomické reformy (*aid conditionality*).

Avšak zmeny spomínaných podmienok sa stretli so silným odporom tak zo strany samotných medzinárodných finančných inštitúcií (Stern, 2002; Easterly, 2003; Stiglitz, 2002), ako aj zo strany mnohých ďalších významných ekonómov, (napr. Sachs), ktorí boli poprednými kritikmi Washingtonského konsenzu, a napak zastávali názor, že Washingtonský konsenzus je pre chudobné krajiny irelevantný, že zahraničná pomoc nie je v týchto krajinách účinná, pretože úroveň poskytovaných zdrojov je nízka (a má skôr humanitárny charakter), mnohokrát prichádza neskoro (*too little, too late*) a spôsob využitia týchto zdrojov bol určený zo strany MMF a SB, ktoré zastávali nereálnu predstavu o zložitej situácii v rozvojových krajinách.

Narastajúci problém rozvojových krajín a tlak medzinárodného spoločenstva vrátane mimovládnych organizácií boli také veľké, že obe inštitúcie uznali nedostatky svojich stratégií a SB v roku 2005 konštatovala, že „neexistujú univerzálne pravidlá... musíme upúšťať od formulárov a začať hľadať pragmatické riešenie podľa najlepších skúseností“. Už na konci 90. rokov minulého storočia začal MMF s reformou svojho prístupu politikou tzv. Strategického dokumentu na zníženie chudoby (*Poverty Reduction Strategy Paper*) a SB následne začala politiku tzv. *Pro-poor growth* (ekonomický rast v prospech chudobných), čím fakticky došlo k transformácii Washingtonského konsenzu (pozri Rodrik, 2006).

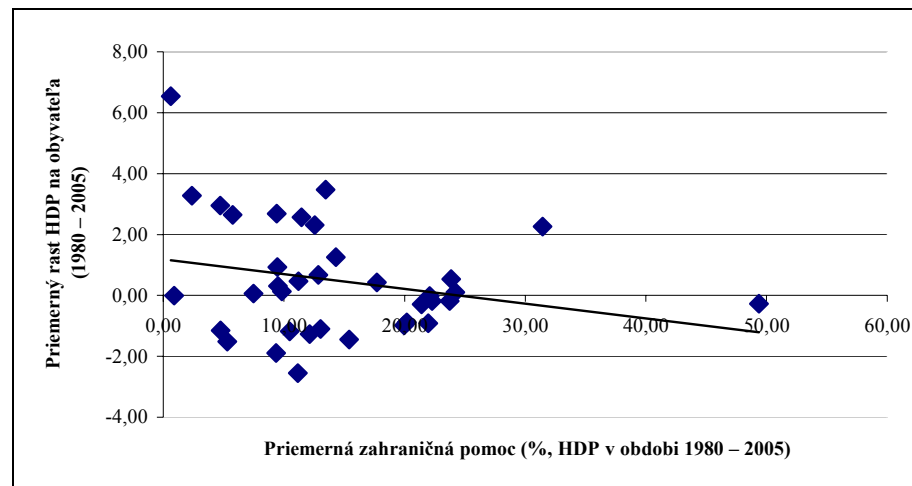
3. Efekty zahraničnej pomoci na ekonomický rast a regionálnu konvergenciu:

3.1. Prípád rozvojových regiónov

Z našich analýz na základe údajov za 36 krajín z obdobia 1980 – 2005 vyplýva, že rozvojová pomoc nezohrávala v týchto krajinách žiadnu priamu úlohu, pokiaľ ide o ekonomický rast a následné regionálne konvergence. Výsledky sú dokumentované v grafoch 3 a 4. Z výsledkov tiež vyplýva, že krajiny, ktoré dostávali najviac rozvojových zdrojov (ako pomer k HDP), mali buď záporný, alebo veľmi nízky ekonomický rast, čo dokumentuje skutočnosť, že viac záchranej pomoci prichádza do krajín, ktoré sú veľmi chudobné. Analýza ukázala, že existuje skôr negatívna kauzalita medzi výškou rozvojovej pomoci a rastom HDP na obyvateľa (grafy 3 a 4). Inými slovami, tie krajiny, ktoré dostávali väčší objem zahraničnej pomoci, zaznamenali rádovo horší ekonomický rast oproti tým, ktoré dostávali nižší objem zahraničnej pomoci, čo do značnej miery súvisí s už spomínanou hypotézou dilemy samaritánov.

Graf 3

Kauzalita medzi rastom HDP na obyvateľa a rozvojovou pomocou (1980 – 2005)

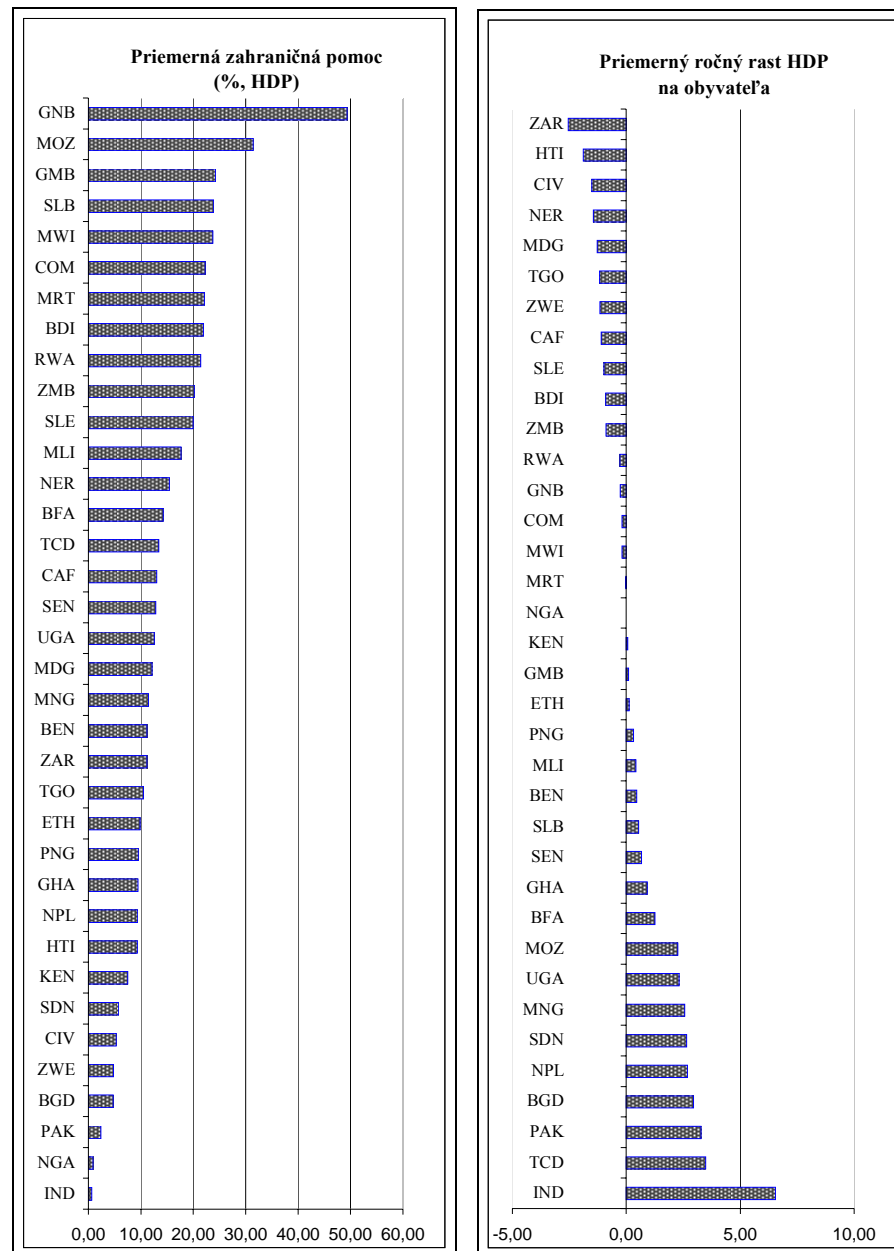

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov Svetovej banky, WDI (2007).

Z toho je možné konštatovať, že poskytovatelia zahraničnej pomoci sú ochotní poskytnúť viac prostriedkov krajinám, ktoré zápasia s humanitárnymi katastrofami, bez ohľadu na dlhodobý význam týchto prostriedkov.

Graf 4

Kauzálny vzťah medzi priemerným rastom HDP na obyvateľa a rozvojovou pomocou v období 1980 – 2005

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov Svetovej banky, WDI (2007).

3.2. Prípád vybraných tranzitívnych a rozvíjajúcich sa regiónov

Výsledky z údajov tranzitívnych a rozvíjajúcich sa ekonomík v období 1995 – 2000 naznačujú, že ani v ich prípade nie je možné jednoznačne konštatovať, že zahraničná pomoc mala významný efekt z aspektu zvýšenia ekonomického rastu a odstránenia regionálnych disparít. Samozrejme, bolo by vhodné a presnejšie, keby bolo možné dekomponovať zahraničnú pomoc na jej segmenty tak, aby bolo možné identifikovať efekty jednotlivých typov zahraničnej pomoci.⁷

V tomto príspevku poukážeme na efekty zahraničnej pomoci pre tranzitívne a rozvíjajúce sa regióny z dvoch aspektov. Prvým je klasická korelácia medzi ekonomickým rastom a zahraničnou pomocou bez zohľadnenia iných determinantov ekonomického rastu. Druhým aspektom je empirická analýza (na základe náhodných a fixných efektov) vzťahu medzi ekonomickým rastom a zahraničnou pomocou pri zohľadnení vybraných determinantov ekonomického rastu. Výsledky uvádzame v tabuľke 2.

Z výsledkov tak náhodných, ako aj fixných efektov vyplýva, že vzťah medzi ekonomickým rastom a zahraničnou pomocou v tranzitívnych ekonomikách v danom období nebol štatistický významný. Rovnako je možné konštatovať, že v tomto období nedošlo k podmiennej konvergencii medzi skúmanými krajinami (kde existuje síce pozitívny vzťah medzi ekonomickým rastom a počiatočnou úrovňou HDP na obyvateľa, avšak tento vzťah je štatisticky nevýznamný). Z výsledkov vyplýva, že exportný sektor a domáce investície boli v týchto krajinách v sledovanom období kľúčovými determinantmi ekonomického rastu.

Avšak, na rozdiel od tradičných rozvojových regiónov, v tranzitívnych a rozvíjajúcich sa krajinách sa zaznamenal pozitívny vzťah medzi výškou zahraničnej pomoci a ekonomickým rastom (graf 5). Z toho vyplýva, že krajiny, ktoré dostávali vyššiu úroveň zahraničnej pomoci, mali vyššie tempá ekonomického rastu. To isté je možné konštatovať z údajov za jednotlivé krajiny, ako je to znázornené v grafe 6. Na druhej strane však treba tieto výsledky vysvetľovať opatrne, keďže existuje problém, ktorý súvisí s endogenitou, keď tie krajiny, ktoré rozvojovú pomoc využili efektívne, možno dostávali ešte vyššiu zahraničnú pomoc. Čo je opačná situácia ako v prípade rozvojových krajín (pozri graf 4).

Preto sme pristúpili k meraniu efektívnosti zahraničnej pomoci prostredníctvom ekonometrického modelu s použitím panelových dát.⁸ Z výsledkov, ktoré sú uvedené v tabuľke 2, je možné konštatovať, že neexistuje štatisticky významný vzťah medzi zahraničnou pomocou a ekonomickým rastom v sledovanom

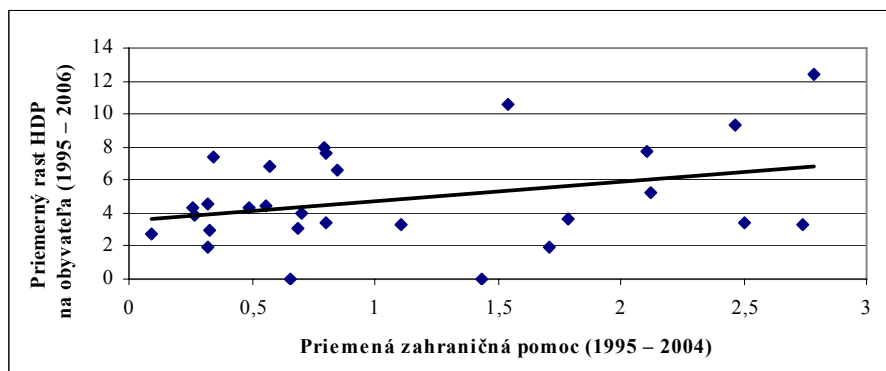
⁷ Štrukturálne fondy, kohézny fond, regionálne fondy atď. Žiaľ, za viaceré krajiny nie sú dostupné údaje (pozri Buček, 2008).

⁸ Podobný ekonometrický model pre rozvojové krajiny, ktorý v článku neuvádzame, konštatuje absenciu kauzality medzi zahraničnou pomocou a ekonomickým rastom v období 1980 – 2005.

období. Treba zdôrazniť skutočnosť, že absencia empirických dôkazov o vzťahu medzi zahraničnou pomocou neznamená, že zahraničná pomoc je bezvýznamná, ale jej efekt závisí od spôsobu využitia a od celkového makroekonomického prostredia. Z výsledkov tranzitívnych a rozvíjajúcich sa ekonomík vyplýva, že hlavným zdrojom rastu v sledovanom období boli domáce investície a export.

Graf 5

Kauzalita medzi rastom HDP na obyvateľa a rozvojovou pomocou (1980 – 2005)

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov Svetovej banky, WDI (2008).

T a b u ľ k a 2

Efekty rozvojovej pomoci v tranzitívnych a rozvíjajúcich sa ekonomikách (1995 – 2006)¹

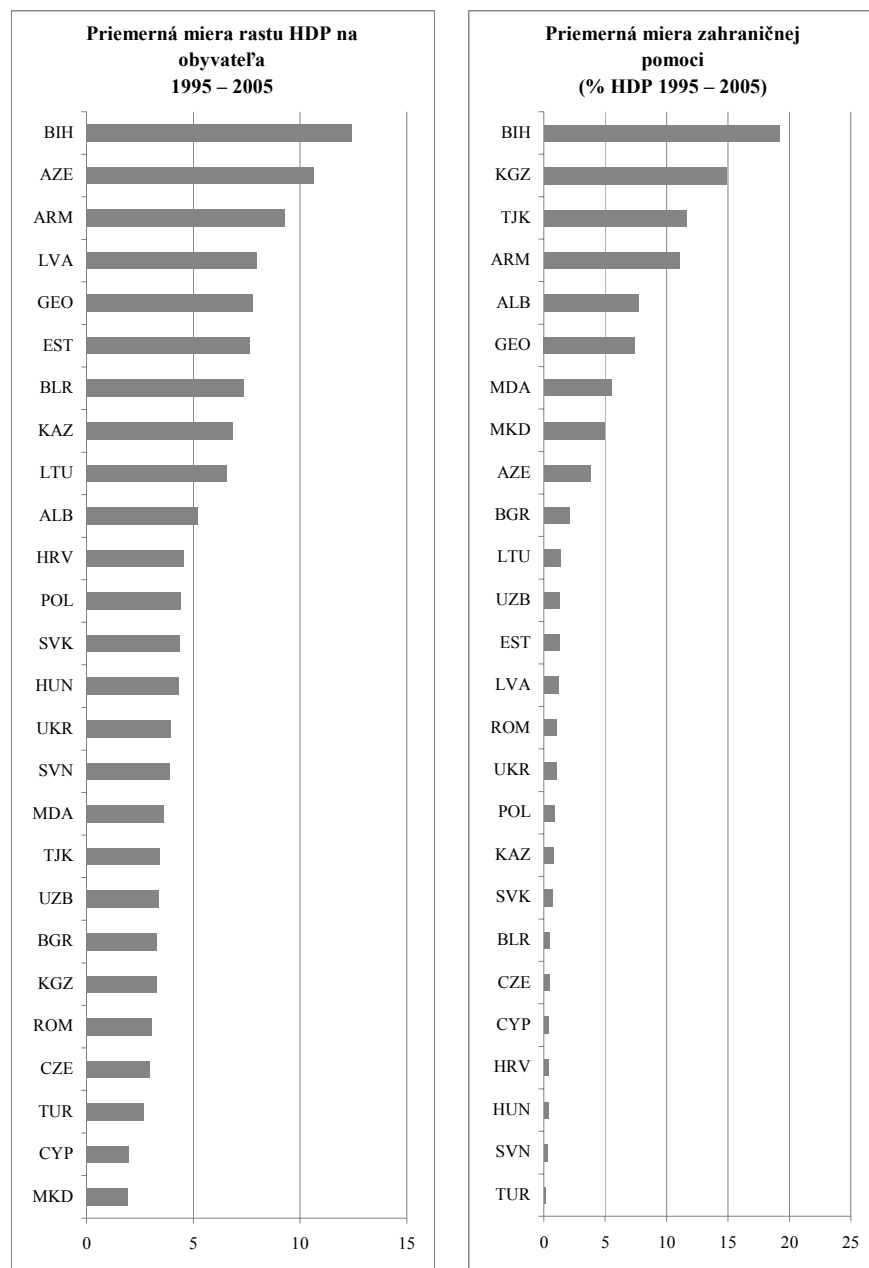
	Náhodné efekty		Fixné efekty	
	1	2	1	2
Konštanta	-0.65* (-1.9)	-0.19 (-0.89)	0.128 (0.17)	0.115 (0.16)
Počiatkový HDP na obyvateľa	0.002 (0.14)	0.003 (0.21)	0.004 (0.07)	0.021 (0.40)
Rozvojová pomoc (% HDP) ²	0.004 (0.14)	0.003 (0.35)	0.0103 (0.56)	0.014 (0.87)
Hrubé domáce investície (% HDP)	0.064** (2.61)	0.071*** (3.13)	0.003 (0.08)	0.012 (0.34)
Inflácia (percentuálna ročná zmena)	-0.052* (-1.78)	-0.068** (-2.23)	-0.087** (-2.1)	-0.095** (-2.47)
Vládna spotreba (% HDP)	-0.038** (-2.2)	-0.035** (-2.1)	0.056 (1.59)	0.051 (1.58)
Vzdelanie	0.12* (1.71)	0.112* (1.65)	-0.028 (-0.26)	-0.40 (-0.40)
M2 (% HDP)	-0.022* (-1.78)	-0.023*** (-2.82)	-0.018 (0.63)	-0.013 (-0.52)
Export (percentuálna ročná zmena)		0.252*** (3.15)		0.225** (2.59)
Počet pozorovania	60	58	60	58
Počet krajín	23	22	23	22
R ²	0.38	0.43	0.51	0.60

¹ Závislá premenná je reálny priemerný rast HDP na obyvateľa (1995 – 2006) a čísla v zátvorkách sú t-štatistiky. *, ** a *** znamenajú hladinu významnosti na 10 %, 5 % a 1 %.

Prameň: Vlastné spracovanie.

Graf 6

Kauzálny vzťah medzi priemerným rastom HDP na obyvateľa a rozvojovou pomocou v období 1980 – 2005

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov Svetovej banky, WDI (2008).

Záver

Aj keď pozícia jednotlivých krajín, ktoré sú zaradené do skupín tranzitívnych a rozvojových krajín, je značne odlišná, spoločný menovateľ oboch zoskupení spočíva v medzerách medzi domácimi investíciami a úsporami, ktoré boli čiastočne kryté finančnými prostriedkami zo zahraničnej pomoci. Samozrejme, niektoré tranzitívne a rozvíjajúce sa ekonomiky už nie sú prijímateľmi klasickej zahraničnej pomoci. Z výsledkov našej analýzy vyplýva, že efektívnosť zahraničnej pomoci najmä v rozvojových krajinách nebola v súlade s očakávaním. Na druhej strane, pozícia tranzitívnych a rozvíjajúcich sa ekonomík je oveľa priaznivejšia, pokiaľ ide o efekty zahraničnej pomoci, keďže neboli dlhodobými prijímateľmi zahraničnej pomoci. Na rozdiel od tranzitívnych ekonomík, v rozvojových ekonomikách, napriek dlhodobému prílevu zahraničnej pomoci, efekty neboli uspokojujúce. Preto sa v súčasnosti vyvíja tlak na rozvojové krajiny (ako aj ich partnerov z tranzitívnych ekonomík), aby vytvorili čitateľnú makroekonomickú klímu v záujme prilákania iných foriem zahraničného kapitálu, predovšetkým PZI, ktoré nevytvárajú dlhodobú zadlženosť. Za ďalší dôležitý faktor možno považovať budovanie inštitúcií, ktoré zvýšia istotu vlastníckeho práva, čím by sa znížil únik kapitálu, čo by opäť pomohlo znížiť mieru závislosti rozvojových regiónov od pomoci zo zahraničia. V neposlednom rade bude nevyhnutná zmena súčasného systému globálnej rozvojovej pomoci, ktorá je založená viac na strategickej a geopolitickej dôležitosti príjemcov než na miere chudoby, nastolenie demokratických prvkov a uplatňovanie správnej hospodárskej politiky. Investície do vzdelania sa ukázali byť najväčším úspechom mnohých krajín vrátane juhovýchodnej Ázie, ktorá do tejto oblasti masívne investovala na konci 70. a v priebehu 80. rokov minulého storočia, čím dokázala výrazne znížiť chudobu. Keďže doterajšie empirické zistenia sa prikláňajú skôr k mikroúverom než makroúverom, pri poskytovaní zahraničnej pomoci a úverov či grantov by bolo efektívnejšie zameriavať sa v rozvojových krajinách na financovanie projektov v prospech privátneho sektora.

Na záver môžeme skonštatovať, napriek tomu, že ide o veľmi zložitý problém, že je tu nádej, že väčšina tranzitívnych, rozvíjajúcich sa a rozvojových krajín sa postupne môže zapojiť do procesu globalizácie a tým si zabezpečiť dostatočný ekonomický rast, ktorý im umožní znížiť súčasnú mieru globálnej, ale aj regionálnej disparity.

Použitá literatúra

- ALESINA, A. – DOLLAR, D. (1998). Who Gives Foreign Aid to Whom and Why? [NBER Working Paper Series, No. 6612.] Cambridge: NBER.
- BACHA, E. L. (1990). A Three-gap Model of Foreign Transfers and the GDP Growth Rate in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, 32, č. 2, s. 279 – 296.
- BUČEK, M. (2008): Východiská regionálnej podpory EÚ – ohraničenia a zjednodušenia. *Region Direct* (medzinárodný vedecký časopis, Banská Bystrica), č. 1.

- BURNSIDE, T. – DOLLAR, D. (2000): Aid, Policies, and Growth. *American Economic Review*, 90, č. 4, s. 847 – 868.
- CHENERY H. – STROUT, A. (1966): Foreign Assistance and Economic Development. *American Economic Review*, 56, č. 4, s. 679 – 733.
- COLLIER, P. – HOFFLER, A. (1998): On Economic Causes of Civil War. *Oxford Economic Papers*, 50, č. 4, s. 563 – 573.
- DOMAR, R. (1946): Capital Expansion, Rate of Growth and Unemployment. *Econometrica*, 14, č. 2, s. 137–147.
- EASTERLY, W. (1999): The Ghost of Financing Gap: Testing the Growth Model Used in the International Financial Institutions. *Journal of Development Economics*, 60, č. 2, s. 423 – 438.
- EASTERLY, W. (2003): Can Foreign Aid Buy Growth? *Journal of Economic Perspectives*, 17, č. 3, s. 23 – 48.
- ERBE, S. (1985): Flight Capital from Developing Countries. *International Interconomics*, November/December, s. 268 – 275.
- KARUNA, G. – GIRMA, S. – MORRISSEY, O. (2005): Aid, Investment and Growth in SSA. *Journal of International Development*, 17, č. 8, s. 1055 – 1075.
- LAHIRI, S. – PASCALIS, R. (2004): Donor Strategy under the Fungibility of Foreign Aid. *Economics and Politics*, 16, July, s. 213 – 231.
- LISY, J. (2005): *Makroekonómia 1 – Výkonosť ekonomiky a ekonomický rast*. Bratislava: Iura Edition. ISBN 80-80780-35-8.
- LUKONGA, I. – SWARAY, S. (2008): IMF Expertise Helps Bolster Africa's Financial Sector. *IMF Survey Magazine: Policy*. Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2008/POL082008A.htm>.
- MOSLEY, P. – HUDSON, J. – HARREL, S. (1987): Aid, the Public Sector and the Market in Lessdeveloped Countries. *Economic Journal*, 97, s. 616 – 641.
- NICOLAS, S. (2002): *Making the Case for Aid in World Bank, a Case for Aid: Building a Consensus for Development Assistance*. Washington, DC: The World Bank.
- NIGEL, H. M. (1995): *The International Debt Crisis*. In: GHATAK, S. (ed.): *Introduction to Development Economics*. London: UCL Press.
- PAUHOFOVÁ, I. – SIVÁK, R. – STANĚK, P. (2007): *Megatrendy a finančné trhy v 21. storočí (vybrané aspekty)*. Bratislava: Sprint. ISBN 978-80-89085-90-3.
- RAGHURAM, G. – SUBRAMANIAN, A. (2005): *Aid and Growth: What Does the Cross-country Evidence Really Show?* [IMF Working Paper: WP/05/127.] Washington, DC: IMF.
- RADELET, S. – CLEMENS, M. – BHAVANNI, R. (2004). *Aid and Growth: the Current Debate and Some New Evidence*. Washington, DC: Center for Global Development.
- KANBUR, R. (2003): *The Economics of International Aid*. [Working Paper WP 2003-39.] Ithaca, NY: Cornell University, Department of Applied Economics and Management.
- ROSENSTEIN-RODAN, P. N. (1943): *Problems of Industrialization of Eastern and Southern Europe*. *Economic Journal*, 53, June – September.
- ROSENSTEIN-RODAN, P. N. (1961): *International Aid for Underdeveloped Countries*. *Review of Economics and Statistics*, 43, č. 2, s. 107 – 138.
- STIGLITZ, J. (2002): *Overseas Aid is Money Well Spent*. *Financial Times*, April 14.
- RODRIG, D. (2006): *Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion*. *Journal of Economic Literature*, XLIV, December, s. 973 – 987.
- WORKIE T. M. (2007; 2008). *From Debt Crisis to Growth Crisis: Is External Debt the Cause or the Effect of Africa's Marginalization*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller. ISBN 978-3836434645.
- WORKIE T. M. (2008). *Kam sa stratili všetky zdroje rozvojovej pomoci? Empirické zistenia*. In: *Rozvojová pomoc a spolupráca 2008*. [Zborník z III. medzinárodnej vedeckej konferencie.] Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm. ISBN 978-80-225-2640-1, s. 172 – 182.
- World Bank (2008; 2009): *World Development Indicators*. CD-ROM.